

Finlandia-talo 20.11.2016

Historian professori Pirjo Markkola, Tampereen yliopisto

Lastensuojelun sijaishuollon epäonnistumisia 1900-luvun Suomessa

Herra ministeri, arvoisat kuulijat, bästa åhörare

Lastensuojelun tehtävänä on suojella lapsia. Lastensuojelun sijaishuollon tehtävänä on tarjota turvallinen kasvu ympäristö niille lapsille, jotka eivät jostain syystä voi varttua omien vanhempiensa kodissa. Me kaikki tiedämme, että tässä ei aina ole onnistuttu. Joskus tässä tavoitteessa on epäonnistuttu todella pahasti.

Ruotsalainen kirjailija Ellen Key nimesi 1900-luvun lasten vuosisadaksi. Hän teki sen etukäteen, siinä toivossa, että 1900-luvusta tulisi lapsille hyvä vuosisata. Siinä toivossa, että lasten asema ja elämä muuttuisivat uudella vuosisadalla paremmaksi. Monilta osin tämä tavoite saavutettiin. Viime vuosisadalla, 1900-luvulla, voitettiin monta lapsille hengenvaarallista sairautta, lapsiperheiden köyhyys väheni, lapset pääsivät kouluun ja pienten lasten mahdollisuus kasvaa terveiksi nuoriksi ja aikuisiksi lisääntyi. Vielä 1900-luvun alussa joka seitsemäs lapsi kuoli ensimmäisellä ikävuodellaan ja vasta 1950-luvun jälkeen pienen lapsen kuolema on muuttunut harvinaiseksi tapahtumaksi.

Lasten vuosisata toi mukanaan pyrkimyksen kehittää lastensuojelua. Vanhasta vaivaishoidosta ja sen huutolaisjärjestelmästä haluttiin eroon. Suomessa vuoden 1936 lastensuojelulaki sisälsi hyviä periaatteita lasten kasvatuksesta ja hyvinvoinnista. Sen mukaan yhteiskunnan oli puututtava asiaan, jos lapsella ei ollut turvallista kasvu ympäristöä tai hänen kasvatuksensa laiminlyötiin. Valtion tehtävänä oli ohjata ja valvoa kuntien lastensuojelua. Monille lapsille onnistuttiin järjestämään paremmat olosuhteet, mutta valitettavan monen lapsen kohdalla tämä epäonnistui. Lastensuojelulain periaatteita ei paikallisella tasolla joko pystytty noudattamaan tai niitä ei jostain syystä haluttu noudattaa.

Vuoden 1936 lastensuojelulaki oli voimassa lähes 50 vuotta eli aina vuoteen 1983 saakka. On arvioitu, että tänä aikana olisi ollut sijoitettuna noin 150 000 lasta. Tässä luvussa eivät ole mukana kasvattilapset, jotka vanhemmat olivat itse antaneet kasvatiksi toisiin perheisiin. Kodin ulkopuolella varttui siis hyvin suuri joukko suomalaisia lapsia ja nuoria. Lastensuojelun sijaishuollon piiriin päätyivät alkuaikoina erityisesti aviottomat lapset ja orpolapset, varsinkin äitinsä menettäneet lapset. Toinen suuri ryhmä olivat köyhien perheiden lapset. Jos vanhemmat eivät pystyneet hankkimaan lapsilleen ruokaa ja vaatteita, vaihtoehdoksi jäi lapsen antaminen kasvattiperheeseen tai muuhun sijaishuoltoon. Myös vanhempien omat ongelmat – erityisesti päihteet ja mielenterveys – vaikuttivat siihen, että lapsia sijoitettiin kodin ulkopuolelle sijaisperheisiin ja lastenkoteihin. Joskus lapsen omassa toiminnassa nähtiin ongelmia, joiden seurauksena heidät lähetettiin lastenkotiin tai koulukotiin eli kasvatuslaitokseen, joka oli koulukodista aiemmin käytetty nimitys. Huono käytös saattoi olla varsin pientä, esimerkiksi poissaoloa koulusta.

Lastensuojelu sijoitti valtaosan lapsista yksityisiin perheisiin. 1960-luvulle asti perheisiin sijoitettiin vuositasolla noin kolminkertainen määrä lapsia laitoksiin verrattuna. Näissä luvuissa ovat mukana vanhempien vapaaehtoisesti kasvatiksi antamat lapset. Heidänkin valvontansa oli kuntien vastuulla samalla tavalla kuin kunnan itse sijoittamien ja huostaan ottamien lasten valvonta. Vanhempien vapaaehtoisesti kasvatiksi antamien lasten määriä on hyvin vaikea arvioida, koska sijoituksista ei aina ilmoitettu kunnan viranomaisille.

Kaikki sijoitukset eivät olleet onnistuneita. Lapsia joutui perheisiin, joille ei koskaan olisi pitänyt antaa pieniä lapsia tai nuoria hoidettavaksi. Lapsia lähetettiin laitoksiin, joita johdettiin joskus hyvin epäinhimillisellä tavalla. Meillä on tänään jo paljon tietoa epäkohdista, joita lapset silloin kohtasivat. Siitä saamme kiittää niitä 300 ihmistä, jotka viime ja toissa vuonna ilmoittautuivat Jyväskylän yliopiston tutkijoiden haastateltaviksi kertomaan omista kokemuksistaan. 300 naista ja miestä kertoi lapsuudenkokemuksistaan sijaisperheissä, lastenkodeissa, koulukodeissa ja muissa laitoksissa. He kertoivat myös elämästään sijaishuollon päättymisen jälkeen. Osa haastateltavista oli ollut laitoksissa työntekijöinä ja halusi kertoa niissä näkemistään vääryyksistä. Haastattelut paljastavat monenlaisia kaltoinkohtelun, väkivallan ja hyväksikäytön kokemuksia. Osa lapsista joutui kokemaan hyvin karkeaa väkivaltaa ja hyväksikäyttöä. Osa lapsista joutui tukahduttamaan kaikki toiveensa ja tunteensa, kun kukaan ei välittänyt kuunnella lasta.

Haastattelut tulivat mahdollisiksi, kun Sosiaali- ja terveysministeriö tilasi selvityksen lastensuojelun menneisyydestä. Vastaavanlaisia selvityksiä on tehty monissa maissa, muun muassa kaikissa Pohjoismaissa. Suomessa työ laitettiin alulle vuonna 2011 silloisen peruspalveluministeri Maria Guzeninan aloitteesta. Ministeriö laati suunnitelman, kilpailutti hankkeen ja lopulta kesällä 2014 tilasi selvityksen Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitokselta, jossa toimin hankkeen johtajana. Huhtikuussa 2016 selvitys valmistui. Luovutimme sen tulevalle perhe- ja peruspalveluministerille, kansanedustaja Annika Saarikolle, joka otti selvityksen vastaan perhe- ja peruspalveluministeri Juha Rehulan puolesta.

Bästa åhörare, den offentliga barnvårdens uppgift är att skydda barn. Det finländska begreppet barnskydd visar uppgiftens karaktär. I dag vet vi att samhället inte alltid har lyckats i dess strävanden att garantera bättre levnadsförhållandena för de barn som inte kan leva i sina barndomshem. Finlands första barnskyddslag är från år 1936. Trots lagens goda principer har man inte alltid skapat trygga förhållanden för omhändertagna barn. Missförhållanden inom barnskyddets vård utom hemmet och vanvård av barn har på Social- och hälsovårdsministeriets initiativ utretts vid Jyväskylä universitet. Vi har intervjuat 300 människor av vilka större delen själva har upplevt vanvård inom familjevården, på barnhemmen och i skolhemmen. Många intervjuade har erfarenheter av kraftigt fysiskt och sexuellt våld, försummelse av barnens grundläggande behov såsom mat eller hälsovård samt flera former av förödmjukelse. Dessa erfarenheter har påverkat självkänslan och den senare utvecklingen hos de intervjuade.

Arvoisat kuulijat, ryhmämme tehtävänä oli selvittää lastensuojelun epäonnistumisia, ei koko lastensuojelua tai sen onnistumisia. Haastattelut tehtiin vapaaehtoisten ilmoittautumisten perusteella. Emme lähteneet soittelemaan tai lähettämään kirjeitä kenellekään, joka ei ollut itse ilmoittautunut mukaan. Tämä olikin aivan välttämätön rajaus, koska jo etukäteen tiesimme, että monet ihmiset eivät ole kertoneet laitosp- tai sijaisperhekokemuksistaan edes omalle puolisolleen tai omille lapsilleen.

Saimme paljon yhteydenottoja. Vanhimmat haastatellut olivat syntyneet 1920-luvulla, nuorimmat 1970-luvulla. Suurimmalla osalla kokemukset sijoittuivat aikaan 1950-luvulta 1970-luvulle. Useimmilla haastatelluista oli kokemusta monesta eri paikasta. Perhehoitoon sijoitettu lapsi saatettiin siirtää toiseen perheeseen, lastenkotiin tai koulukotiin. Lastenkodeista lapsia siirrettiin sijaisperheisiin, toisiin lastenkoteihin ja koulukoteihin. Tilanteet vaihtuivat ja joskus lapsi vietiin

ennalta ilmoittamatta ja syytä selittämättä uuteen paikkaan. Järjestelmän heikko toiminta tuotti monelle lapselle pahoja kokemuksia.

Sosiaali- ja terveysministeriö oli ennen hankkeen käynnistämistä teettänyt asiantuntijaryhmällä esiselvityksen, joka määritteli työn suuntaviivat. Selvityksen tarkoitus oli tuottaa tietoa lasten kaltoinkohtelusta. Lastensuojelun sijaishuollon historiasta oli sitä ennen vain vähän tietoa ja vielä vähemmän oli tietoa sijaishuollon epäonnistumisista.

Toinen tehtävä oli moraalinen. Selvitystyöhön kuului lasten kokemien vääryyksien tunnistaminen ja tunnustaminen. Lapsena kaltoinkohtelua kokeneilla on oikeus saada äänensä kuuluviin, kertoa omista kokemuksistaan. Heillä on myös oikeus kuulla, että vääryydet ja julmuudet eivät olleet heidän omaa syytään. Lasten kaltoinkohtelu on väärin nykyään ja sitä se oli myös ensimmäisen lastensuojelulain aikana. Kaltoinkohtelu ei koskaan ole lapsen omaa syytä.

Kolmas tehtävä oli pyrkimys lastensuojelun kehittämiseen. Menneisyydestä on tarkoitus ottaa opiksi ja olla toistamatta aiempia virheitä.

Me tiedämme nyt, että kaltoinkohtelua ja väkivaltaa esiintyi sekä perhehoidossa että laitoksissa. Lapsia ei kuunneltu, heidän perustarpeitaan laiminlyötiin, ja järjestelmän toimimattomuus tuotti rakenteellista väkivaltaa. Lapset olivat erityisen turvattomia, jos heillä ei ollut ketään, joka olisi heitä puolustanut, ja moniin heistä kaltoinkohtelu jätti elinikäisiä arpia. Lapset ja nuoret kokivat monenlaista väkivaltaa ja hyväksikäyttöä. Ruumiillinen ja henkinen väkivalta liittyivät usein toisiinsa. Sekä sijaisperheissä että koulukodeissa lapset joutuivat tekemään aivan liian raskasta ruumiillista työtä. Moni koki olleensa pakkotyössä. Haastatellut kertoivat myös, että väkivaltaa käyttivät sekä aikuiset että toiset lapset. Laitoksissa aikuiset eivät havainneet lasten keskinäistä väkivaltaa tai he eivät halunneet puuttua siihen. Kaikki koulukodissa olleet, siis ihan kaikki, miehet ja naiset, kertoivat haastattelussaan väkivallasta.

Haastattelut paljastivat isoja ja järkyttäviä epäkohtia lastensuojelun sijaishuollon historiassa. Tekemämme selvitys on toistaiseksi laajin tutkimus lastensuojelun epäonnistumisista Suomessa. Selvityksen valmistumisen jälkeen on ilmestynyt Marjo Laitalan ja Vesa Puurosen tärkeä kirja koulukotilasten vaietuista kokemuksista. Muun muassa Kaisa Vehkalahti on jo aiemmin kirjoittanut koulukotien väkivallasta ja lasten epäoikeudenmukaisesta kohtelusta, mutta lasten perhehoidosta tiedettiin hyvin vähän.

Selvityksemme toi esiin perheisiin sijoitettujen lasten kaltoinkohtelun. Perheissä väkivalta piiloutui kodin yksityisyyden suojaan, mutta saattoi haastattelujen mukaan saada hyvinkin äärimmäisiä muotoja. Monissa haastatteluissa kerrottiin erityisesti sijaisperheiden äitien julmasta ja epäoikeudenmukaisesta toiminnasta. Ääritapauksissa lapset olivat heille vain keino ansaita rahaa. Toisissa haastatteluissa äiti ei pystynyt suojelemaan perheeseensä sijoitettua lasta väkivallalta, vaikka olisi niin halunnutkin.

Yksi vaikeimmin tavoitettavia ja vaikeimmin sanoiksi puettavia väkivallan muotoja oli lapsen joutuminen seksuaalisen väkivallan kohteeksi. Seksuaalinen hyväksikäyttäjä oli yleensä aikuinen mies ja kohde oli tyttö. Meille kerrottiin myös naisten tekemästä lasten seksuaalisesta hyväksikäytöstä ja miesten poikiin kohdistamista seksuaalisista teoista. Lisäksi kuulumme lasten keskinäisestä seksuaalisesta väkivallasta, joka ei välttämättä koskaan tullut aikuisten tietoon, mutta jota tapahtui erityisesti laitoksissa. Tästäkin lapsuuden kokemuksesta ja lastensuojelun karkeasta epäonnistumisesta saimme uutta tietoa haastateltavien ansiosta.

Ongelmat eivät jääneet lapsuuteen, vaan huonojen kokemusten varjo on pitkä. Haastatteluissa monet kertoivat lapsena koetun kaltoinkohtelun ja väkivallan pitkäkestoisista vaikutuksista. Itsetunto-ongelmat, terveysongelmat, vaikeudet solmia ihmissuhteita tai huoli omasta vanhemmuudesta varjostivat monien aikuisikää. Ne ovat esimerkkejä lapsuuden kokemusten kulkemisesta mukana läpi elämän. Moni oli turvautunut terapiaan, kun taas moni muu kertoi omista kokemuksistaan ensimmäisen kerran hankkeemme haastatteliijoille.

Lasten kaltoinkohtelua ja väkivaltakokemuksia ei voi selittää ajan hengellä tai aiempien vuosikymmenten kasvatuskäsityksillä. Hankkeemme tutkijat kävivät läpi ison määrän aikalaisaineistoja, kuten alan ammattilehtiä ja lastensuojelusta annettuja määräyksiä. Niiden mukaan osa erityisesti rakenteellisista ongelmista oli ainakin jollain tasolla viranomaisten tiedossa. Liiallinen ruumiillinen kurittaminen ei ollut sallittua, eikä lasta olisi saanut kohdella väkivaltaisesti. Sijaishuollon toimintaohjeissa annettiin esimerkiksi sijoitusperheiden valvonnan perusohjeet, mutta haastatteluissa valvonta ei esiinny tehokkaana tai toimivana. Aikalaisaineisto osoittaa, että lastensuojelun resurssit olivat alimitoitettut työmäärään ja tehtäviin nähden. Monet laitokset toimivat aivan liian pienellä henkilöstöllä eikä henkilökunnalla ollut alan koulutusta.

Selvitystyön raportti julkistettiin huhtikuun alussa. Haastatteluun osallistuneille järjestettiin silloin oma julkistamistilaisuus, jossa käytiin hyvin vilkasta keskustelua. Haastatteluihin osallistuneet esittivät keskustelussa neljänlaisia, hyvin perusteltuja ehdotuksia. Ensinnäkin valtiolta toivottiin julkista anteeksipyyntöä, ja tänään me olemme siinä tilaisuudessa. Toiseksi toivottiin kärsimysten aineellista hyvittämistä joko vahingonkorvauksia tai terapiakuluja maksamalla. Lisäksi korostettiin, että pelkkä anteeksipyyntö ei riitä, jos siihen ei liity sitoutumista lastensuojelun virheiden korjaamiseen tai koettujen vääryyksien aineelliseen hyvittämiseen. Kolmas toive koskikin juuri lastensuojelun kehittämistä: ettei menneitä virheitä toistettaisi. Moni kertoi osallistuneensa haastatteluun, jotta kenenkään lapsen ei enää tarvitsisi kärsiä. Neljäs toivomus koski vertaistukea. Moni on kantanut taakkaansa yksin ja toivoi vertaistukea taakan jakamiseen.

Bästa åhörare, utredningens rapport finns tillgänglig både på finska och på svenska. Rapporten Missförhållanden och vanvård av barn inom barnskyddets vård utom hemmet 1937–1983 kan hittas i Statsrådets publikationsarkiv på nätet. När den finska upplagan av rapporten lanserades i april träffade vi många av de intervjuade här i Helsingfors. Då uttrycktes fyra olika önskemål. Många intervjuade ville att statsmakten skulle be om ursäkt – det som händer i dag. För det andra ville man få materiell ersättning för vanvård och misshandel som förekom både i familjevård och på institutioner. Därtill betonade man att ursäkten måste kompletteras antingen med utvecklandet av det framtida barnskyddet eller materiell ersättning till dem som har varit föremål för våld och vanvård. För det tredje ville man att man inte skulle upprepa gamla fel och att inga barn skulle behöva lida på samma sätt som våra intervjuade hade lidit. Man var också intresserad av kamratstöd. Allt för många har varit ensamma med sin börda.

Arvoisat kuulijat, tänään vietetään kansainvälistä lapsen oikeuksien päivää. Suomessa lasten oikeuksien sopimus tuli voimaan tasan 25 vuotta sitten. Lapsen oikeuksien sopimuksen ajatukset lasten oikeuksista ovat 1900-luvun hedelmiä. Lasten asema sai kansainvälistä huomiota jo Kansainliiton Geneven julistuksessa lasten oikeuksista vuonna 1924. Lapset nostettiin esiin myös YK:n ihmisoikeusjulistuksessa vuodelta 1948. Siinä todetaan, että kaikkien lasten tulee nauttia samaa yhteiskunnan suojaa. Lapsen oikeuksien sopimuksen suora edeltäjä on YK:n lasten oikeuksien julistus vuodelta 1959. Viime vuosisadalta lähtien lasten oikeudet ovat vaikuttaneet lastensuojelulainsäädäntöön kaikissa Pohjoismaissa. Olemme selkeästi sitoutuneet kaikkien lasten oikeudenmukaiseen kohteluun. 1900-luvun kokemukset osoittavat, että hyvät periaatteet ja arjen käytännöt eivät aina kohtaa. Tässä meillä on jatkossakin kehittämisen varaa.